

Sorsfordulók

Sorsfordulók és történelem

A főnemesi családokat manapság gyakorta emlegetik *történelmi családok* néven. A *történelmi* jelző többek közt nagy múltjukkal kapcsolatos kiemelt helyzetüket, hagyományörzésüket és értékközvetítő szerepüket is kifejezi. Meg azt is példázza, hogy sorsuk alakulása miként függvénye a történelem változásainak. Kiemelkedésük gyökerénél tehetségük, problémamegoldó képességük, önfeláldozásra való készségük állt: hiszen egyetlen tagjuk sem tudhatta, hogy győztes harcosként élve, épen hazatér-e a csatából, vagy sem, így a busás adomány a tünékeny, de termékeny földi életük jutalma volt, mely a saját jólétük mellett lehetőséget nyújtott a kultúra vívmányainak elsajátításához, alkalmazásához, terjesztéséhez. Innen származtatható kidolgozott, a történelmi stílusokat meghonosító művészi tárgykészletük. Vagyonukból búsán áldoztak a közösség javát szolgáló alapítványok, intézmények létrehozására, vagy fejlesztésére, adományoztak az egyházak, iskolák fenntartására, a diákok tanulására. Annak ellenére, hogy a jobbágyfelszabadítás számukra vagyonszökkenésekkel, és munkaerő-veszteségekkel járt, amit különösen a középbirtokosok rétege meglehetősen megsínylelt a reformkorban és az 1848-as forradalomban ők töltötték be „a szinte hiányzó önálló burzsoázia szerepét” (Szász 1986: 1586).

A magyarországinál eleve összehasonlíthatatlanul kisebb vagyonnal rendelkező erdélyi arisztokrácia sorából 1848 után, Egyed Ákos elemzése szerint 14 nemzetség tűnt el, és a földbirtok eladása is 27 267 holdas csökkenéshez vezetett. A földeladásra főként az örökösök új körülmények közepette való megélhetésének biztosítása, taníttatásuk finanszírozása érdekében volt szükség. 1848 után a főnemesek, talpon maradásuk céljából, igyekeztek erős pozíciókat szerezni a közigazgatásban és a közélet különböző területein. A 19. század végén mindezek mellett „a történelmi nevet viselő arisztokrata nemzetségek többsége még mindig igen jelentős földbirtokkal rendelkezett, és a 20. századig fontos pozíciókat töltött be a dualizmus idején is az állami és közéletben” (Egyed 2013: 293–294).

A erdélyi főnemesekre döntő csapást az első világháború vége mérte. Ekkor ment végbe „az a politikai fordulat, mely politikai és gazdasági hatalmuk felszámolását hozta és amely túlélési stratégiák kidolgozására kényszerítette őket. Az első sokkot [...] a vesztes háború és a trianoni békeszerződés (1920) jelentette. [...] A román kormány az 1921-es földreformmal, amelynek során az erdélyi magyar nagybirtokosoktól kisajátították földjeik túlnyomó részét, többek között a birtokstruktúra etnikai megváltoztatását kívánta elérni.” (Pál 2013: 314–315, Sandru Dumitru tanulmányára hivatkozik). Vezető szerepet ekkortól már csak a helyi társadalomban és a magyar nemzetiségi politikában (pl. az Erdélyi Magyar Pártban)

játszhattak (Pál 2013: 314–315). A végső – megsemmisítőnek szánt – porig lesújtó csapást a kommunizmus mérte rájuk, amikor nemcsak javaiktól és kiváltságaiktól fosztották meg végleg, hanem emberségükben is a végsőkig megalázták őket. Túlélésüknek egyetlen titka, a beléjük nevelt fegyelmezettség, vallásos hit, lelki-erő volt.

Az 1989-es rendszerváltozást követő fordulat következményeként felajánlott visszaszolgáltatást igénylő erdélyi főnemesi családoknak meglehetősen göröngyös úton kell végighaladniuk, megharcolniuk a puszta létezésükért, kastélyaik romlásból való kiemeléséért, helyreállításáért, és hagyományaikhoz méltóan, „a társadalmi felelősség és szerepvállalás felületeinek megtalálásáért és betöltéséért”. E gondokból-gondolatokból kiindulva, az erdélyi nemesség még élő tagjai és leszármazottai összefogására Pap László plébános ötlete nyomán 2013-ban gr. Haller Béla megalapította a Magyar Történelmi Családok Egyesületét, és annak működtetésére 2018-ban a marosvásárhelyi *Castellum Alapítványt*, amely „munkáját a nemesség hagyományos értékrendje (nyelv, egyház, iskola – aktuálisan pedig kastélyépület – védelme) mentén, a társadalmi felelősségvállalás jegyében szervezi.” Egyik éves rendezvénye, a kastélynap, melynek célja „hidat teremteni régi és új között: hagyományos értékeket [...] képviselni a ma felgyorsult, önmagából kiforduló világában, miközben magunk is ebben a világban élünk. Nem elvonulni, kivonulni, elkülönülni szeretnénk a jelentől, hanem formálni azt, értéket őrizni és teremteni.”¹⁷⁴

E küzdelmes harc még mindig tragikus bizonytalanságokkal terhes. A román állam, újabb hírek szerint, többféle ürügyet találva, egyre több visszaszolgáltatást támad meg, minősít jogtalanak és ha teheti, semmisít meg.

Sorsfordulók és emlékezet

Az emberek szemtől-szemben maximum három felettük álló generációval találkozhatnak. A közelmúlt történéseit rögzítő és továbbadó kommunikatív emlékezet ennek megfelelően mintegy 80 évet képes átfogni, de ezen belül is a 40 év fordulópont, mivel az egy bizonyos eseményt felnőtt fejjel átélők ekkortól kezdenek el kihalni, és ezt követően már csak gyermekeik tudják továbbadni szüleik történeteit. Ez utóbbi már az *oral history* körébe tartozik. (Assmann 1999.) A zabolai gróf Mikes nemzetség uzoni ága utóbbi nemzedékeinek emlékeiről Mikes Borbálát és hazatérő unokaöccsét, Zsigmondot kérdeztük.¹⁷⁵

Az emlékezet jórészt csak a fontos dolgokat őrzi meg, amikről érdemes beszélni, olyanokat, melyeknek a jelenben is vannak vonatkoztatási kereteik. Ezeket azonban a megváltozott körülményeknek megfelelően újjászervezi, vagy legalábbis újra értelmezi. Az arisztokratáknál a kommunikatív emlékezetet megerősíti és némiként

174 Forrás: <https://www.facebook.com/castellum.alapitvany>.

175 A többes szám több, egymástól független érdeklődőt jelent: Oláh-Gál Elvirát (2016), Csinta Samut (2015), Margittay Gábort (2017), Jaap Scholtent (2014) és jómagamat.

kiterjeszti a tárgyi emlékezet: a fennmaradt hivatalos dokumentumok, magánlevelek, fényképek, képek, tárgyak, önmagukban is, és a róluk szóló beszélésben is segítenek emlékezni az elmúlt korok embereire, cselekedeteire. A családi fényképgyűjteménynek a 19. századi darabjaira általában rá van írva az ábrázolt személy(ek) neve is, és mivel a családban többször forgatták és kommentálták azokat, a legtöbbször tud is valamit. De gyakorta a Gudenus-féle genealógia után kell nyúlnia, hogy egészen pontosan be tudja helyezni az illetőt a rokonsági körbe. Ez esetben a kommunikatív emlékezet, az oral history és az intézmények vagy médiumok, köztük a tudományos könyvek által közvetített kulturális emlékezet sajátos keveredésének vagyunk a tanúi.

A kulturális emlékezetet is szolgáló fontos főnemesi jelkép volt a címer. A Mikes-címernek három alapváltozatával találkoztam (lásd 2–4. képek). Az egyik az egyszerű, egyalakos, ezen a pajzsbeli kép és a sisakdísz képe egyaránt egy koronán ágaskodó oroszlán (griff?), mely a két mancsában felfelé álló nyilat tart. Mikes Mihály szerint az egyalakos címerek az igaziak, szemben az összetett formákkal, amilyen a harmadik, heraldikai nyelven „továbbnégyelt” változat, tulajdonképpen hetedelt forma. Ezen az oroszlán a címerpajzs közepén áll, a felette levő sorban középen a Habsburg kétfejű sasos címer, attól balra a hármashalmos kettős kereszt magyar címer és jobbra egy fehér egyszarvú látható. Az ágaskodó oroszlánt baloldalt egy páncélos vitéz, jobboldalt egy fehér lovon ülő kardos katona veszi közre. A címerpajzs alsó harmadában egymást keresztező zöld zászlók tövénél egy-egy üstdob látható. Ezt az összetett formát Mikes Mihály ellentmondásosnak találta. Helyeselte katonacsaládnak kijáró katonai jelképeket, de a lovaskatonát kuruc vitéznek értelmezte, ami az ő közvetlen őseire nem vonatkozhatott. A egyszarvú szerepét pedig egyáltalán nem értette, lévén az, tudta szerint a Kornis család jelképe. Az összetett címerek valóban több dolgot akartak egyidőben jelképezni, a lovas katona talán valóban kuruc vitézt, mégpedig a zágoni ág kapcsán, de az is lehet, hogy egyszerűen csak egy katonaszékelyt, mint amilyenek végső soron a Mikesek is. A házassági kapcsolatok jelképezésére jó példa br. Daniel Istvánné Mikes Anna „ősi címere” 1801-ből, amelyen két oválisban kapcsolódik össze két címer: baloldalt, a Danieleké, mely egy nyíllal átlőtt nyakú fehér hattyút ábrázol, és jobb oldalt a Mikes-címer összetett változata. Ezeket barokkos volutadísz és függönyrojt takaró veszi körül, és felülről 9 ágú korona zárja.

A főnemesi kulturális elvárásokat, a hagyományok megörökítésének és megjelenítésének igényét tükrözték az a 19. században divatozó, közösségi alkalmakkor megrendezett szöveg nélküli jelenetek, a korhű öltözetben és beállításban megrendezett „életképek” (lásd 126–134. képek). Ezeket 1901-ben a kulturális emlékezet tiszta formájának produktuma, egy színelőadás múlta felül, mely Bánffy Annának ifj. gr. Székely Ádámmal a 17. század végi, gyalui kastélyban végbement lakodalmi ünnepségét jelenítette meg. Ez utóbbi lényege az eltűnt dolgoknak az emlékezés tárgyai gyanánt történő továbbéltetése, a hagyományok írásba foglalásával, megjelenítésével, értelmezésével. A *Régi erdélyi lakodalom* című „történeti korrajz”-ot Apor Péter *Metamorphosis Transylvaniae*-ja (Apor 1972) alapján

Szádeczky Lajos dramatizálta, majd a kolozsvári magyar színházban főnemesek és nagypolgárok 1901. február 18-án az EMKE szervezte jelmezbál előtt mutatták be (Szádeczki 1901). Ezt követően a mű nyomtatott füzetben is megjelent. Ez, előszavával, szereposztásával, szervezői és szereplői portréinak közlésével egyszerre tükrözi az esemény társadalmi és kulturális jellegét. A jelmezes bál fővédnöke a Klebelsberg dédmama nagybátyja, gr. Kuún Béla, orientalista és egyetemi tanár, elnökei közt ott találjuk gr. Béli Ákos dédapát, a védnöknői között Bánffy Zoltánné dédmamát, a Református Nőszövetség elnöknőjét. Endre nagypapa testvérei közül br. Bánffy Ilona a menyasszonyt, br. Bánffy János pedig az egyik nászoló ifjút játssza, a nagymama testvérével, gr. Béli Ferencsel és sógorával, gr. Mikes Zsigmonddal együtt. Az előadás aktualitását Felszeghy Dezső a következőkben érzi: „Szüksége van a jelennek ideális vonásokra: nagy gyönyörűsége, büszke öntudatra! Múltjában találja meg azt leggazdagabban. Nagy honszeretettel, híres vitézséggel; sok-sok fájdalommal lehetett azokat megszerezni. Hősi vérhullással, tenger könnyhullással!... A háromszázados honfibanat keservei között felcillanó örömök: a legigazabbak, legérzőbbek lehettek. A »sírva vigadó« magyarnak: öröme, megható, vigadalmainak pompája fényes és nemesen büszke. Ideálisan szép az – megszentelte a bánat.” (Felszeghy 1901: 7–8.) Minden bizonnyal helytálló az a vélekedése, miszerint csillogását az előadás a díszmagyar öltözetek összetevőinek köszönhetette: „Paszomántos, prémes bársony menték, sujtásos brokát atillák, kócsagos kalpagok; főkötők, párták, zsinóros vállak; skófiummal hímzett nehéz selyemruhák, drága csipkekötények adják meg a díszet az erőhez, a bájhoz. Vagyonokat érő családi ereklyék, zománczolt antik ékszerek, – régi ötvösmunkák remekei: gombok, mentekötők, csattok, övek, forgók, kardok, sarkantyúk; gyűrűk, kösöntyűk, boglárok, nyakékek, diadéme, tömör vert aranyból, ezüsből, gazdagon megrakva türkiszekkel, opálok, karbunkulusok, smaragdok, rubintok és gyémántokkal adják meg a fényt. A fehér gyöngyöket hófehér keblekre – kagylócsiga sirta. Csillogóan pompázva, ragyogóan égve szórják a kincsek a tűzsugarakat – méltóan a méltóságához [...] Egy régi magyar – ránk nézve szinte túlvilági fényesség volt az. Gyönyörűség volt érezni, jólesik tudni, hogy még meg tudunk jelenni méltóan a múlthoz és hogy azok a kincsek olyan főúri és előkelő osztály birtokában vannak – a kik mindig tudnak a haza és a jótékonyág oltárain áldozni.” (Felszeghy 1901: 7–8.) Feltehetően másként kommentálhatták az 1930-as marosvásárhelyi előadást, amit a Jótékony Nőegylet táncestélyén mutattak be, ekkor az összeomlóban levő fényesség már kétségbeesett keserőséggel párosulhatott. A szereplők még a korábbiak leszármazottjai, Mikes Borbála rokonai közt ott találjuk a Bánffy nagybácsit, Endrét, Józsefet és Lászlót, az édesanyját, Bánffy Esztert, a nagymamáját, gr. Zichy Jozefint, Zichy unokatestvéreit: Eleonórárt, Máriát, Ladomért, de mindnyájuknak a társadalomban elfoglalt helye gyökeres változásban áll az 1901-eshez képest. Megtépázta azt az első világháború, az impériumváltás, a földreform, a közelgő gazdasági válság. Az új állami keretek közt nem volt már szükség a korábbi tisztségek – főispáni, főrendi házi képviselői, kamarási, konzuli, titkos tanácsosi, felsőházi irányító funkciók – ellátására, közülük miniszte-

rek (pl. Bánffy Dani mezőgazdasági miniszter), kormánybiztosok (Bethlen Béla) is csak a bécsi döntés 4 éve alatt kerültek ki.

A megpróbáltatások évtizedei

Az 1939-ben született Mikes Borbála személyes emlékezetében semmiképp sem lehetnek jelen az első világháború eseményei. Fennmaradt ugyan egy mezőmehesi fotóalbum amatőr frontképekkel (pl. katonák a lövészárokból hidegben, hadikórház, lovaskatonák, díszmenet, húsvét a harctéren, stb.; lásd pl. a *94. képet*), de nem volt, aki értelmezze azokat. Csak annyit tud erről az eseményről mondani, hogy akkoriban a főúri leányok, köztük Mikes Erzsébet és Emma önkéntes ápolónői szolgálatot vállaltak a fronton, és a – a Jósikák révén a Mikes-, Fornet-ágon a Bánffy családdal – rokon Zeyk Irma a hadirokkant katonák kézműves foglalkoztatását vezette. Azt tudja még, hogy Mikes Kelemen nagyapja, aktív császári és királyi testőrezredesként, megroggyant egészsége miatt kényszerült haza a háborúból, és hamarosan, 1918-ban a spanyolnátha el is vitte őt is. Ugyanez a betegség végzett nagyapja Erzsébet (1907–1918) nevű testvérével is. A családja szerint az első világháborúban katonaként főként a bálói vonal déd- és nagyszülői nemzedéke vett részt: császári és királyi hadnagyi rangja volt uzoni gr. Béli Kálmánnak (1851–1929), magyar királyi főhadnagyi a fiának, Kálmánnak (1882–1946), de huszárhadnagy volt a 3. számú ezredben a Bodolán élő zabolai gr. Mikes Zsigmond (1867–1951), magyar királyi huszárkapitány Bánffy Endre nagyapja, és hősi halottként odaveszett Chernowitzben a nagymama unokatestvére, zichi és vásonekeői gr. Zichy Miklós (1856–1915).

Az akkortájt üresen álló uzoni kastélyt tönkretette a bele települő katonaság, bútorzatának nyoma sem maradt, valószínűleg elégették. Mikes Kelemen halálával az uzoni, csesztvei és szászfenesi birtokok gondja a Béli Emma nagymama nyakába szakadt, aki azt kitűnően megoldotta. 1910–1919 közti uzoni gazdasági naplója okos, szakértő gazdálkodásról tanúskodik. Valahányszor Uzonba hazatért, egészen egyszerű szobában húzódott meg. A gerendi nagymama is éjt nappallá téve dolgozott, hogy ellássa a gazdaság ezernyi feladatát, a reggeli fejés és etetés ellenőrzésétől kezdve a napszámosoknak a különböző feladatok (kaszálás, dinnyével piacozás, kenderáztatás, dohánylevél szedés) szétosztásáig, a malom működésének napi kétszeri ellenőrzéséig. *„Sok-sok km-t tett meg minden nap, minden munkánál ott volt, számon tartott mindent, harcolt az adószedőkkel. Kitűnően főzött, ő irányította a dísznőlésnél a feldolgozást, és a befőzéseket.”* (Oláh-Gál 2010.)

Nagy érvágást jelentett a magyar nagybirtokos osztálynak az 1919. december elsejei gyulafehérvári román népgyűlésen már tervbevetett földreform,¹⁷⁶ majd annak a kommunizmus kezdetén való megerősítése, mely 50 kat. holdban maximálta

176 Radikális földbirtokreform. Az összes birtokok, különösen a nagybirtokok össze fognak íratni. Az összeírások alapján, eltörölve a hitbizományokat és csökkentve a szükség szerinti latifundiumokat, lehetővé fogják tenni a földművelőknek, hogy maguknak legalábbis olyan nagyságú birtokot szerezzenek, melyet családjukkal együtt megművelhetnek. (Takács 2018: 18.)

az egy családra eső birtok nagyságát. Mindenesetre, a birtokosokat keményen sújtó földreform idején a megmaradt földekből már nem jött annyi jövedelem, hogy kastélyépületek javításra is jusson. Így azok fokozatosan lerobbantak. Bankkölcsön miatt árverezték el a Gerenden megőrzött ezüstitárgyakat. Az uzoni földeket, mint láttuk, *abszentizmusra* (külföldi távollétre) és tartós haszonbérbe adására hivatkozva, el akarták kobozni, de a nagymama megfellebbezte (lásd 17. melléklet). Az Erdélyben elkobozott és kiosztott földek 80%-a magyar birtokosoké volt. A Bánffy-erdők javát részvénytársaság megalapításával sikerült megőrizni. A család aprajánagyja hosszú időt töltött Gödemesterházában, az uradalom központjában és Palota-Ilván, ahol a fűrészsüzem működött, valamint a gyámság alá helyezett Endre nagypapa havasi szállásán, mely egyszerre volt családi találkozóhely és kirándulóterület a mama és Zichy unokatestvérei számára. Az erdőkből befolyt összegből búsán jutott a Bánffy fiúk külföldi egyetemi tanulmányaira és szórakozására. József közgazdaságit, Endre erdészmérnököt, István, Miklós és Ádám a Ludovikán katonai akadémiát végzett. A leányoknak – lévén a havasok fiúbirtok – korlátozottabb idejű külföldi tanulást finanszíroztak: Eszter a Notre Dame de Sion leánygimnáziumban előbb Budapesten (lásd 84. kép), majd Párizsban járt egy-egy évet, Ágnes ugyanott, majd Spanyolországban tanult, Jeanne szintén Budapesten. Az arisztokratáknál a magyar, angol, német és francia házi tanítók, nevelőnők száma fokozatosan visszaesett (lásd 78. kép). Mikes Borbála édesapjának, Mihálynak pl. volt még francia kisasszony nevelőnője, de az angol nyelvet már önszorgalomból tanulta meg. Ezzel szemben a 19. századi fényképek a Jósikáknál még 35 szépen felöltözött, különböző rendű-rangú, feladatú alkalmazott alakját örökítették meg, pl. a házvezetőnőt, szobalányt, szakácsnőt, háziorvosot, fővadászt, és a nevük alapján francia és német nyelven beszélő hölgyeket, valamint a Szigeti József jogász-házitanítóét (lásd 81–82. képek). Utóbbiról Mikes Borbála bizton állítja, hogy „*ha egy ilyen házitanító tanítja a gyermekedet, akkor neked semmi gondod nincsen, mert ez megneveli, mindent, ami fontos, megtanít.*” Úgy gondolja, az ilyenek keze alól kerültek ki a kitűnő emberek.

Az 1940–1944 közötti időszakról semmi adatot nem sikerült gyűjtenem, ugyanakkor ekkor Mikes Borbála még óvodáskorú gyermek volt. Azt azonban tudja, hogy neki már nem volt házitanítója, csak egy falubeli szoptatós dajkája. De az 1945-ös évre már visszanyúlók emlékezete. Tudja, hogy szomorú időszak volt ez a család életében, mert a katonaság lefoglalta autójukat, lovaikat, és mindent, amire szüksége volt. Tudja, hogy a mama testvérei közül Ádi és Miki elesett a háború kezdetekor, a harmadikuk, Pista, aknára lépve elveszítette a fél lábát, Ágnesnek, mint frontnővérnek – első műtősnővérnek – az orosz ellentámadáskor Kijevtől Franciaországig kellett visszamenekülnie, onnan pedig hazatérni már nem tudott, mert a határt lezárták, munkalehetősége nem volt, így kénytelen volt áthajózni Amerikába. Uruguayba indult a barátnőjével, de egy vihar miatt a hajó Argentínában kötött ki. Szerencséjére Buenos Airesbe sok magyar vándorolt be, akik közt egy kézdivásárhelyi orvos személyében férjet is talált magának, így gyermekeit is magyarnak nevelhette, mi több, azok is magyar házastársra leltek. Lánya, Bartha Katalin egyenesen egy ott

élő Haller grófhhoz ment feleségül. A mama Endre nevű testvére német felesége révén, Palotailváról csatlakozott a visszavonuló német fronthoz, és Németországból a helyzet rosszabbodásakor vándorolt ki Argentínába. Az ő gyerekei német és argentin állampolgárokkal kötöttek házasságot, és nem tudnak magyarul. Ellenséggként megbélyegezve, nem térhettek haza a magyar katonatisztek, így a Bánffy Mária férje, Ugron István, ejtőernyős főhadnagy és a Zichy Melinda repülőstiszt férje, utóbinak a családja Ausztráliában telepedett le. A mama testvére, Jeanne néni, Pesten tanult, majd maradt, és a Szent János Kórházban ápolónőként élte le életét. Férjét, dr. Fornet Lászlót (1916–1949) az amerikaiaknak való kémkedés vádjával a Rajk-perben elítélték és kivégezték.

A háború végének másik súlyos megpróbáltatását az orosz betörés előli menekülés jelentette. Hatalmas tömegek kerekedtek útnak Magyarország felé, hogy életüket megmentésük, hathatós felügyelet nélkül hagyva értékeiket. Ki lóháton, ki szekérral, ki talicskával, kerékpárral, vagy akár gyalog indult útnak, a legszükségesebb dolgait, ágyneműjét, élelmét cipelve. Borbálák Somogy megyéig jutottak el, ahol Somogybogáton gr. Inkey Lászlóéknál, majd a Zichy-ágon szegről-végről rokon gr. Bolza családnál állomásoztak, míg az oroszok átvonultak a helységen és ők hazatérhettek. Még nehezebb sors jutott, a levele szerint, az Ausztriáig menekülő Vay Arnoldné Mikes Sarolta (1870–1957) zongoraművésznőnek, a nagypapa testvérének. Ott ugyanis a franciák és az SS-es németek közt még 1945-ben is dúltak a csaták, mindkét fél kifosztva a menekülőket. Elvették autójukat, motorbiciklijüket, élelmüket, ruháikat. A boltok üresek voltak, éhínség gyötörte. Otthon maradt orvosnő leánya is éhezett, szegénykonyhán étkezett, miután munkáját is, vagyonát is elveszítette.

A menekülésből hazatérők gazdátlanul maradt házait, melyekből a személyzet is elmenekült, feldúlták, javaikat elhordták, gazdaságaikat felprédálták, amint azt a korábban bemutatott magyarrcsesztvei leltár is tükrözi (lásd 19–23. mellékletek). Napirendre tüzték az 50 hold feletti földek kiosztását, valamint a kivándorlók vagyonának elkobzását. A CASBI a család menekülése miatt ellenséges vagyonként zárolta a magyarrcsesztvei jószágot csakúgy, mint a Bánffy-erdőket majd 1949-ben államosította azokat. Ahol megmaradtak, mint Uzonban meg Gerenden, óriási adókkal terhelték meg a birtokosokat, aminek a kifizetéséhez földet kellett eladniuk, vagy zálogosítaniuk a Pestre menekített értéktárgyaikat. Harmadik megoldásként jött az árverezés. *„46-ban volt a nagy szárazság, nem tudtuk az adókat fizetni, jöttek foglalni, életemben akkor láttam először, hogy mi az, hogy jönnek a közjegyzőségtől egy szekérral és elviszik a foteleket a szobából. Nekem, mint gyereknek ez egy olyan sokk volt, akkor 8 éves voltam. Szóval ez nagyon rosszul érintett.”* Éheztek, fáztak, rendes ruhájuk sem volt már. *„Jozefa nagyanyámhoz – fejezi be e történetet Mikes Borbála – irgalmas volt az Ég, 1947-ben meghalt, nem érte meg az államosítást és a kitelepítést.”* (Oláh-Gál 2010.)

1949. március 3-án éjjel a nagybirtokosokat és arisztokratákat kitelepítették otthonaikból, megfosztva őket ingó és ingatlan javaiktól és határozatlan időre – D.O.-nak nevezett –kényszerlakhelyet jelölve ki számukra.

Borbála Bánffy nagypját Aranyosgerendről egy hátizsákkal Marosvásárhelyre toloncolták, amíg a gerendi gazdaság ügyeit intéző Bánffy-testvéreket Kolozsvárra telepítették ki. A háromszékiet, köztük a Zabolára került Mikes Sándorné Mikes Évát a Duna-csatornához hurcolták el, 4 éves kicsi lányától, Katától elszakítva, akit ismerősök vettek gondozásba. A Brassó megyeieket szélnek eresztették, megtiltva, hogy visszatérjenek otthonukba. Így a Mikes nagypapa testvére, Béli Ferencné Mikes Rozálie, Mariemma nevű leányával együtt Kolozsváron keresztül Bécsig gyalogolt. Az ekkor már lezárt határokon megmaradt ékszerei árán megfogadott vezető segítette át. A kényszerlakhelyen tartózkodás egyetlen kötelezettsége a rendőrségnél való kéthetenkénti jelentkezés volt. Főleg a Marosvásárhelyre kitelepítettek kerültek nyomorúságos pincelakásokba. *„És ott haltak meg az öregek egymás után, mert ott se levegő, se semmilyen körülmény nem volt. Jó, hogy nem fagytak meg, mert a pincékben nincsen fagy, de egyéb minden rémes volt.”* A Gernyeszegről ide toloncolt Teleki Gemmi néni fehérre festett ládákat rakott össze bútor gyanánt, azokat rongyokkal betakarta, és amikor már lehetett volna, akkor sem volt hajlandó kiköltözni onnan, mondván, hogy *„ezt kaptam, ezt érdemeltem, én itt maradok”*. Borbálának a nagymama belvárosi lakását sikerült elcserélniük egy városszéli, Szamos-parti hegyoldali házzal, melyhez az ivóvizet letről kellett felcipelni. Édesanyja hatalmas ambícióval alakította át ezt a házat és kertjét vonzó otthonná (lásd 140. kép). A Szamosról vedrekben felcipelte kavicsból szerpentines ösvényt rakott, virágokat telepített. Telenként azonban fagyoskodniuk kellett, mert a kiutalt koksszal a lakást nem lehetett kifűteni. Emellett nehéz volt a feneketlen sáros úton át bevergődni a 4 km-re fekvő városközpontba.

A kényszerlakhelyre kitelepítettek nem kaphattak rendes munkát. Ki ahogy tudta, úgy kereste meg a betéví falatot. Borbálának a szülei először karácsonyfadíszeket festettek, aztán édesanyja pulóvereket kötött, míg végül sikerült elhelyezkednie az élelmiszerlánc csomagoló osztályára, ahol br. Jósika Jankóval együtt ládahegyeket bontottak szét, szegeztek és rendszereztek (lásd 138–139. képek). Itt, rajtuk kívül csak a börtönből kikerültek dolgoztak. Aztán hatalmas hordókat súrolt a zöldségkereskedelmi hálózat fűtetlen pincéjében, és káposztát sarvált vagy árusított a piacon a téli hidegben. Mindez kikészítette az egészségét. Állandó feladata volt az ágyhoz kötött férje ápolása, melyet gyönyörűen végzett. Borbála és öccse, Imre, szerencsés volt abban a tekintetben, hogy nem tették ki őket az iskolából, mint unokatestvéreiket, hanem leérettségizhettek. Mindössze csak identitástudatukat aknázták alá az arisztokrácia gyalázásával. Viszont a nehéz években, betéví falat híján a városközpontban lakó nevelőszülőkhöz kerültek: Borbálát egy zsidó család, Imrét pedig egy szabómester fogadta magához (lásd 61. kép). A nincstelenséget az 1964-es enyhülés után enyhítették a külföldi arisztokrácia segélyküldeményei. Lajos bajor herceg és magyar felesége hozták létre az első alapítványt, gyűjtési alapot a Magyarországon és Erdélyben élő főnemesek támogatására. Úgyszintén gr. Kornis Károly, aki bankigazgatói poszton dolgozott Ausztriában. Rendszeres segélyakciókat szervezett a református egyházon keresztül az észak-erdélyi kormánybiztos gr. Bethlen Béla lánya, Ágnes, és férje, Degenfeld Sándor. A küldött csomagokban

nemcsak élelmiszert, hanem pénzért értékesíthető dolgokat, pl. szövetet, kávé, stb. is kaptak. Hasonlóképpen segítette a Mikes családot a dédszülői fokon Mikes származású külföldi rokon, az idősebb Karl Theodor zu Guttenberg báró és fia.

Az arisztokratákat nemcsak vagyonuktól, lakhelyüktől, munka- és ezáltal megélhetési lehetőségeiktől fosztották meg, hanem egyik-másikukat személyes szabadságtól, sőt az életüktől is. Ennek az oka lehetett politikai természetű, amilyen a Szoboszlav-féle szervezkedésben való részvétel, melynek célja a kommunista rendszer megdöntése és egy közös román–magyar államalakulat – Confederatio – létrehozása volt. A szervezkedést 1957-ben leleplezték és 57 személy ellen emeltek vádat, akik közül négyet halálraítéltek és kivégeztek (Szoboszlav mellett pl. Borbála rokonait, Huszár Józsefet és Orbán Károlyt), további 47 személyt pedig életfogytiglani vagy több tízéves kényszermunkára, illetve börtönbüntetésre ítélték (Bottoni 2004). Utóbbiak közt volt a Borbála Bánffy István nevű nagybátyja, és legjobb barátnőjének, Mikó Évának a férje, anyósa és apósa. A büntetés túlélői legkésőbb 1964-ben, az általános amnesztia alkalmából szabadultak ki. A katolikus egyházban a kommunizmus ellenségét látva, kémkedés, hazaárulás, irredentizmus, özszeesküvés és egyéb koholt vádak alapján indítottak koncepciók pert Márton Áron és „csoportja” ellen 1949-ben, melynek Teleki Ádám, az Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet vezetője is tagja volt. Utóbbi 10 év szigorított fegyházra és 15 év kényszermunkára, meg a civiljogok 5 évre, az állampolgári jogok 10 évre történő felfüggesztésére ítélték, melyek alól 1956-ban felmentést kapott. Márton Áront börtönről börtönre hurcolták, ártatlanságát 1968-ban is csak részben ismerve el. (Lakatos 2003, Bodeanu 2012.) 1956-ban egy vers lemásolásáért ítélték 10 év börtönbüntetésre gr. Teleki Erzsébetet. Béli Ferenc, a Béldi nagymama unokaöccse a nélkülözés enyhítésére arany cigarettatárcáját próbálta eladni, amiért 2 évet ült a börtönben.

E sok megpróbáltatást nagyon sokan emigrációval próbálták kivédeni. Pl. Béli Ferenc, kiszabadulása után átszökött a határon és Münchenben telepedett meg. Többeknek névházasság révén sikerült kitelepülniük. Nagyobb arányú szétszóródást a kommunizmus, majd az 1956-os forradalom, később a Ceaușescu-korszak legsötétebb évei (ekkor többeknek sikerült átszökniük a határon) és legújabban a rendszerváltás hozott. A fiatalok tömegesen áttelepültek Magyarországra.

Társadalmi élet a kitelepítéskor

A kitelepítés nem rombolta az arisztokrata réteg kapcsolatrendszerét, hanem éppen, hogy javította. A D.O. idején a két hetenkénti kötelező jelentkezéskor fél napokat álltak sorba a rendőrség udvarán, így mindenki mindenkivel találkozhatott. A Mikes családnál is élénk társadalmi élet folyt. Hétvégeken gyakran ültek le egy csésze tea, egy házi készítésű keksz vagy egy pohár sör, pattogatott kukorica vagy sült tök mellé a vér- és házassági rokonok: Bánffyak, Wesselényiek, Jósikák vagy mentek ki a Szamosra fürödni, átlag 20-25-ön (lásd 141–142. képek). *Bánffy Józsi, akinek a felesége Wesselényi Mária néni volt, ők laktak még rajtunk kívülebben,*

egészen kint a Szamos-parton, és neki nagy rokonsága volt, mert Mária néaninek az anyja az Jósika lány volt. Jósika Ágnes, Wesselényi Istvánné. És a Jósikák négyen voltak testvérek és mind Kolozsvárra voltak kitelepítve, és mindig jöttek. Mária néni volt az egyetlen unokahúg a családban, a többieknek nem volt gyermekük, bár Jankó bácsinak volt két leánya, de azok Pestre kerültek. Ott volt a társadalmi élet a Szamos-parton Mária néniéknél, Bánffy Józsefnél, és oda jöttek ki ezek az idősebb tántik, és oda jöttek ki Bánffy László bácsiék, akik Marosgezseről valók voltak, és akiket szintén Kolozsvárra telepítettek ki, másodfokú unokatestvérei mamának. Mert voltak Bánffy László és Bánffy János bácsi, Bánffy László bácsinak a felesége volt Zeyk Heléna néni, ő jött mindig, nekik volt két gyermekük, Jankó és Éva, Éva nagy úszónő volt abban az időben. Akkor ott voltak még Bethlen György és felesége Jósika Paula néni, ő is nagynénje volt Wesselényi Mária néni-nek, akkor ott volt Mariann, az volt a legkisebb a Jósika lányok közül, ő neki volt a férje Velits Zoltán, ők is Kolozsvár körüli birtokosok voltak. Akkor ott volt Ági néni és István bácsi, a Mária néni szülei, Jósika Jankó bácsi, ő volt a negyedik a Jósika testvérek közül, és neki a felesége Zeyk volt, Zeyk Irma. Akkor ki járt még odaki? Szalánczy Györgyné Bethlen Éva néni, a két gyermekével Istvánnal és Erzsébettel. Őket Gerend mellől telepítették ki, Hadrévről. Józsi bácsinak volt Kolozsváron egy borpincéje, s az elég jól ment, s aztán államosításkor azt elvették. Néha jöttek Majtényi István bácsi és felesége, Körmendy Ágnes, anyám testvére Bánffy István és felesége, Apor Erzsébet.

Voltak, akik – természetesen, szerény körülmények között – továbbra is bridzspartikat szerveztek. Így a fiatalok továbbra találkozhattak egymással. Csakhogy vagyoniukat elvesztve, a tanulási lehetőségeiktől megfosztva, és ezáltal a képességeiken aluli munkát végezve, tehát társadalmi kiválóságukban sokszorosan megalázva és aláaknázva, visszaminősítve, a házasság kötésekénél mind kevésbé érvényesült a társadalmi endogámia.

A gyalázkodó felvilágosítástól a megvilágító élményig

A szülők a gyermekeiket a történetek elhallgatásával próbálták megvédeni a traumáktól. Az iskola kevésbé volt kegyes, mert ott „felvilágosították”, hogy családjuk „szörnyen kizsákmányolta” a szegényeket. Szerencsére meggyőződhetek a csesztveiek rejtegetve hozott ételajándékai alapján, hogy ez nem igaz. Riadtan nézték a végrehajtókat, akik elhurcolták a foteleiket. Elfogadták, hogy gyermekeként valamely idegen városközponti lakos családjába helyezték el szüleik, hogy ne kelljen 4 km-t gyalogolniuk a városszéli feneketlen sáron való átevíckelés után. A középiskolát elvégezheték, de az egyetemre Borbálát nem vették fel. Imre út- és hidépítő szakmát tanult, majd később gépészmérnöki szakra az egyetemre is bekerült. Borbálának a kezdeti nehézségek után óriási szerencsével sikerült műszaki rajzolóként elhelyezkednie egy tervezőintézetben, míg Imre, orvos feleségét követve, Nagyváradon kapott állást. Onnan 1985-ben két gyermekével Németországba indult az anyó-

sáékhoz, azzal a titkos szándékkal, hogy ott maradnak. A 14 éves kamasz fiát eleinte „antiszociálissá” tette a magyar nyelv hiánya. Több évre volt szüksége, míg végre szármayalni tudott.

Már egyetemista volt, amikor a rendszerváltás következtében haza lehetett jönni egy kirándulás erejéig, és a nagymamája meg nagybácsija elkalauzolták életese-ményeik színhelyeire, a kopott, rogyadozó kastélyokhoz, és megcsodáltatták az őseiktől származó egyházi kegytárgyakat is. „Ők meséltek minden helyszínen, személyes élményeikről, felmenőinkről. Ez volt az első alkalom, hogy én is részesülhettem a történelem egy darabjáról, nagymamámon, nagybátyámon, keresztül. [...] Úgy mutatták be Erdélyt, hogy ez a mi otthonunk [...]. Ettől kezdve épült fel tudatomban családom története, ami elevenné és csodálatossá tette számomra egész Erdélyt” (Oláh-Gál 2016: 273.) *Ez egy nagy kontraszt volt, ez egy nagy élmény volt, mert ilyen érzést még senki sem közvetített felém, és ez nagyon megilletett. Egy szubjektív élmény volt. Egy megvilágító élmény. És valószínű, hogy az az élmény volt, amiért én visszajöttem.. És kerestem a lehetőséget. És véletlenül úgy alakult, hogy minden összejött. Otthagytam az állásomat Németországban. Nagyon nehéz otthagyni az állást. Teljesen véletlen volt. Nem volt semmi kényszerítő ok. Egy csere-félévet töltöttem el Bukarestben a Darmstadti egyetemről. S akkor próbáltam kihasználni a lehetőségeket. A háromszéki és brassói levéltárakban összegyűjtöttem a papírokat. Senki sem tudta pontosan, mit kell visszakérni. 2000-ben is, 2001-ben is megjelent egy új törvény. Ha az nincs, kimegyünk a határidőből. 2005-ben visszajöttem. A házat, udvart Uzonban visszaadták, volt, hova hazaköltözni. – mondja Mikes Zsigmond. „A hazatérés – meséli Oláh-Gál Elvirának – nagynéném, Mikes Borbála érdeme, aki felpártolta az Uzonba költözés ötletét, mert tulajdonképpen erdélyi családi támogatás nélkül visszapottyanni Romániába nagyon nehéz lett volna. Nagynéném velem együtt költözött vissza Uzonba és ez óriási erőt jelentett nekem.” (Oláh-Gál 2016: 275).*

A földeket – számol be – nehezen adták vissza, a restitúciós törvény értelmében is, az 50 helyett csak 10 ha-t, megváltozott földhasználattal, azaz nem a nagyszülők művelte területekből. Arra hivatkoztak, hogy nincs több. A föld maga jó szántóföld. Ez a visszaszolgáltatás valójában egy óriási agrárreform volt [...]. Aki-nek több van, elveszi, elosztja mások között. Ugyanolyan a hatása, mint az 1921-es és '45-ös Groza-féle agrárreformnak.

A megélhetés alapjai ma

Mikes Zsigmond már nem is akar mezőgazdasággal foglalkozni, „mert azt szeretni kell. Kell legyen az embernek gyermekkorától valamilyen tapasztalata, ebbe bele kell születni.” A így kapott föld egy részét beveti lucernával, más részét bérbe adja. A lucernát lekaszálja, a lovaknak adja. De ez nem fedezi a négy ló szükségletét.

Inkább érdekli az erdőgazdálkodás, lévén, hogy bodolai örökségként helybéli, keresztvári, és dobollói erdőterületeket nyert vissza, csak felerészben a régiből.

A visszakapottnak csak fele gazdasági erdő. De még ez sem hoz minden évben hasznot. A *gazdasági erdők* fenyőerdők, évi átlag növekedésük 4 m^3 . A keményfa erdőké csak $2,5 \text{ m}^3$, ezek *értékmegőrző erdők*, nem hoznak pénzt. Vannak aztán *veszélyeztetett* erdőrészek, amiket nem szabad kitermelni, mert ezek tartják fenn a területrészek stabilitását. Végül vannak *csend zónák*: melyek régi állományát megőrizve, az erdő öregedését segítik elé, mert az idős fa a széndioxidot jobban leköti, így kevésbé melegszik fel a Föld. Erre ő is kap támogatást az Európai Uniótól. Annakidején az erdőléshez „húzógépek beszerzését vette tervbe, amikkel le lehet húzni és méretre lehet vágatni a fát, hogy el tudja végezni az erdőgazdálkodásnak azt a részét is, amit most a nagy felvásárlók végeznek” (Orosz 2012). Egészében nézve, az erdő csak időnként hoz hasznot, nem kiszámítható, hogy mikor, így nem egyértelmű, hogy belőle mennyire lehet megélni, jövedelme inkább csak a fenntartásához elegendő. Ezért is, Mikes Zsigmondnak a gazdálkodása további lábakra is támaszkodik. Az egyik a lovasoktatás, a másik egy kastélyszálló kialakítása. Előbbihez bővíteni kell a versenylő-állományt, utóbbihoz a kiadandó szobák számát szeretné megnövelni, és konyhát létesíteni, étkeztetést biztosítani, melyhez a műemlékhivatal számára teljes dokumentációt kell készítenie. Jelenleg a vendégeknek a szállás mellett 50 fős rendezvények szervezését tudja biztosítani, és művészettörténeti- történelmi, valamint tájismereti bemutatót tud tartani.

Értékápolás és közösségépítés

Az uzoni Béldi–Mikes-kastély belülről már tiszta ruhát öltött: nagytermei hófehér boltívein fölött reneszánsz stukkódíszek hullámvonalai rozettákat és tulipánokat ölelnek magukba. A Zsigmond Karlsruhe-ból hónapokat itthon töltő édesapja, Mikes Imre gépészmérnök, jóvoltából romjaiból feltámadt a Béldi Ferenc és felesége, Mikes Róza bodolai udvarháza is. Az uzoni kastély restaurálása azonban még hátra van. Korábban a kastélyról a Ion Mincu Műépítészeti Egyetem diákjai is készítettek felmérését (Sîrbu–Tecușan 2001). Ennek gondjait Zsigmond műépítész feleségével, Vályi Ágnes Zsuzsánnával tárgyalta végig, mérlegelte és szervezte meg. A 17. századból származó, többször módosított épületet 19. század végi állapotába szeretnék visszaállítani. Az előkészületek kötelező részét egy, a Székely Nemzeti Múzeum régészcsapata által véghezvitt ásatás alkotta, mely ismeretlen részleteket tárt fel a kastély építése és használata 17. századi vonatkozásaiból. A kastélyszálló *Curia Nobilitaris Uzon* című honlapja, csakúgy, mint a *Castellumé* is, tájékoztat a műemlék épületben és környékén megismerhető értékekről. Pl. amíg az ásatás folyt, szabadon lehetett szemlélődni annak menetéről, tájékozódni a begyűlt leletek üzenetéről. Hamarosan látható lesz a kastély emeleti boltíves termében Zsigmond által létrehozott, az Erdélyi Fejedelemség és a Mikes család történetét bemutató kiállítás, melyhez a múzeumba került, itt kiásott tárgyakból is helyeznek el reprezentatív darabokat.

Néhány háromszéki kastély- és kúriatulajdonos, egymás megismerése és közös problémáik – műemlék épületeik renoválása, hasznosítása – megosztása céljából,

Háromszéki Kastély és Kúria Egyesületet hoztak létre, elnökül Mikes Zsigmondot választva. Évente kétszer tartanak találkozózt, érdeklődőket is meghívva, ilyenkor meglátogatnak egy vagy több kiválasztott háromszéki kastélyt, szakemberek előadásáiból bővítik tudásukat azok jellegzetes vonásairól, valamint a főnemesi élet és kultúra valamely sajátos vonásáról vagy eseményéről.

